

*Нездоймінов С. Г.,
к. е. н., доцент кафедри економіки та управління туризмом,
Одеський національний економічний університет, м. Одеса
Андрєєва Н. М.,
д. е. н., головний науковий співробітник відділу економіко-екологічних проблем
приморських регіонів Інституту проблем ринку та економіко-екологічних
досліджень НАН України*

ДЕРЖАВНЕ – ПРИВАТНЕ ПАРТНЕРСТВО У СФЕРІ РЕКРЕАЦІЇ ТА ТУРИЗМУ В КОНТЕКСТІ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Анотація. У статті визначені інституційні та економічні чинники державно-приватного партнерства в сфері рекреації та туризму. Досліджено сучасні наукові підходи щодо інтеграції агрорекреаційної діяльності у регіональну стратегію економічних реформ, умови розвитку агротуристичного сектору як складової соціально-економічного зростання регіону. Наведені дані про досвід і проблеми запровадження державно-приватного партнерства в Україні. Виявлено пріоритетні напрями використання механізму державно-приватного партнерства в контексті сприяння регіональному розвитку агротуризму. Проаналізовано регіональні заходи щодо підтримки українського бізнес-середовища у сфері розповсюдження позааграрного підприємництва у сільських районах держави. Наголошено, що застосування державно-приватного партнерства як механізму реалізації нової регіональної політики дозволить залучити нові ресурси для проведення модернізації у регіонах України. Запропоновано план дій на найближчу перспективу щодо подальшого розвитку агрорекреаційної діяльності на засадах державно-приватного партнерства та соціальної відповідальності.

Постанова проблеми. Пошук ресурсів економічного зростання як у сфері рекреації та туризму, так і в аграрному секторі є одним з головних напрямів досліджень в українській економічній науці. Розглядаючи туристично-рекреаційний комплекс як особливу форму організації господарства, слід підкреслити його вплив на інші галузі господарської діяльності, що мають специфічні соціально-економічні та природні характеристики. Головним завданням туристично–рекреаційного комплексу є отримання максимального

рекреаційного та соціально-економічного ефекту. Практична реалізація державної регіональної політики безпосередньо залежить від інтенсивності процесів пошуку та залучення внутрішніх ресурсів розвитку економіки на регіональному і місцевому рівнях. Безперечно, важливе значення має застосування досвіду апробованих у світі механізмів активізації економічного зростання на регіональному і місцевому рівнях, здатних сформувати мультиплікативний ефект, тому актуальним є увга науковців до регіональних проблем державно-приватного партнерства в сфері агрорекреаційної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми державно-приватного партнерства, інституційних та економічних чинників реалізації регіональних стратегій соціально-економічного розвитку рекреації та агротуризму досліджували як вітчизняні, так і зарубіжні науковці. Вони знайшли відбиток у публікаціях таких авторів як О. А. Баталов, І. В. Валюшко, О. М. Бородіна, В. М. Геєць, А. О. Гутаров, М. Николова, М. Линкова, О. В. Степанова та ін. [1-4]. Але комплексного дослідження механізму державно-приватного партнерства в сфері агрорекреаційної діяльності сільських територій не містить жодна з українських публікацій.

Мета статті – провести дослідження проблем застосування механізму державно-приватного партнерства під час реалізації проектів розвитку аграрного та сільського туризму на місцевому, регіональному рівнях. Виявити пріоритетні напрями використання механізму державно-приватного партнерства в контексті сприяння регіональному розвитку та реалізації нової регіональної політики в сфері рекреації та туризму України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Державно-приватне партнерство (далі – ДПП) являє собою рівноправне та взаємовигідне співробітництво між державою, територіальними громадами (в особі відповідних органів державної влади чи місцевого самоврядування) та приватними інвесторами у межах реалізації проектів, спрямованих на вирішення важливих для території соціально-економічних проблем. Зростання зацікавленості держави у розвитку ДПП пов'язане з його перевагами щодо

залучення ресурсів (у першу чергу фінансових та інвестиційних). Як відомо, поява приватного інвестора забезпечує більш ефективне використання фінансового ресурсу на стадії реалізації проекту та здатна підвищити дохідність об'єктів у ході їх подальшої експлуатації. Державно-приватне управління (як невід'ємна складова механізму ДПП) є поширеним явищем у світовій практиці господарювання та вважається більш ефективним, ніж суто державне, приклади чого можна знайти у багатьох країнах. Перед українською державою назріло надзвичайно складне завдання – розробити нові пріоритети державно-приватного управління в сфері регіональної політики, надати допомогу економічно проблемним територіям, не порушуючи ринкові принципи; зберегти економічні стимули територіальних громад до оптимального використання внутрішнього потенціалу розвитку, раціонального використання наявних місцевих ресурсів, ефективного господарювання, формування розвиненого конкурентного середовища. Подолання патерналістських очікувань проблемних територій щодо держави – вимога часу, посилена дією світової фінансової кризи та зростаючим дефіцитом державного бюджету України. «Сильні регіони – сильна держава» – практичне втілення саме такого принципу надасть змогу Україні розраховувати на успіх та соціально-економічне зростання найближчим часом [5, с. 5].

Як вважають фахівці, механізм ДПП формує підґрунтя для спільної відповідальності держави, громади і бізнесу за розвиток секторів, що мають пріоритетне значення для регіональної економіки. Зокрема, йдеться про реалізацію інфраструктурних проектів (перш за все дорожньо-транспортної інфраструктури), модернізацію сфери ЖКГ (водопостачання, водовідведення, утилізація сміття тощо), житлове будівництво, аграрного сектору. Потужний потенціал ДПП існує й у сфері розвитку «зеленої» енергетики (у т.ч. впровадженні технологій альтернативної та відновлюваної енергетики), інноваційного та венчурного підприємництва, формування регіональної інфраструктури рекреації та туризму. В Україні застосування ДПП регламентується нормами Закону «Про державно-приватне партнерство» (від 1

липня 2010 р. № 2404-VI з останніми змінами та доповненнями від 16.10.2012 р.), базові положення якого, за оцінками експертів, відповідають сучасним європейським правовим орієнтирам. Закон визначає, що проекти ДПП повинні відповідати таким основним критеріям: мати довготривалий характер (понад 5 років); передбачати передання приватному партнеру частини ризиків у процесі реалізації проектів; мати вищі техніко-економічні показники ефективності, ніж у разі реалізації без участі приватного партнера [6].

Відзначимо, щодо до *сфери застосування партнерства* (частина 1 ст. 4 Закону) відноситься: *охорона здоров'я; туризм, відпочинок, рекреація, культура та спорт; інші сфери діяльності, крім тих, які відповідно до закону можуть здійснювати виключно державним підприємствам/організаціям*. Водночас, як підкреслюють науковці, зазначений Закон має й певні недоліки. По перше, не встановлено мінімальну частку участі у проекті приватного партнера (зокрема, у розвинених країнах мінімальна частка приватного фінансування складає 25 %). У зв'язку з цим навіть мінімальна частка приватного фінансування у спільному проекті дозволяє відносити його до категорії ДПП, перекладаючи більшу частину відповідальності на державу. По-друге, відсутні чітко визначені механізми практичної реалізації (визначення етапів реалізації проектів ДПП, створення мотивації для іноземних інвесторів тощо). По-третє, відповідно до ст. 7 державно-приватне партнерство поширюється на об'єкти, що перебувають у державній або комунальній власності. Тим самим унеможлиблюється реалізація таких проектів як будівництво об'єктів приватним партнером з наступним їх передаванням державному (комунальному) партнеру. По-четверте, залишається не визначеною роль Державного фонду регіонального розвитку у фінансуванні проектів ДПП. Практика використання механізму ДПП в регіонах України демонструє його значний потенціал щодо стимулювання регіонального розвитку. Зокрема, застосування ДПП передбачено як невід'ємну умову успішної реалізації Національних проектів [1]. Наприклад, на засадах ДПП у межах Національного проекту «Енергія природи» будуються сонячні електростанції загальною потужністю 220 МВт в

Одеському регіоні.

Звернемо увагу на регіональний досвід державно-приватного партнерства, щодо реалізації проекту Агентства США з міжнародного розвитку (USAID) “Локальні інвестиції та національна конкурентоспроможність” (USAID ЛІНК) в регіонах України. Заходи проекту зосереджено на створенні й упровадженні стратегічних планів підвищення конкурентоспроможності в економічних регіонах по всій країні, сприянні розвитку конкретних регіональних секторів промисловості, що мають велику імовірність досягнення успіху, та реформуванні законодавчої бази для забезпечення безперешкодної торгівлі, раціональних державних закупівель, земельної реформи та регуляторної ефективності. Як свідчать дослідження, реалізація Проекту USAID ЛІНК тривала з 2009 р. до 2012 р. За цей період, USAID ЛІНК надав безпосередню організаційну, консультативну і технічну допомогу 25 містам і районам, а також 8 регіонам України у підготовці та впровадженні стратегій економічного розвитку та підвищення конкурентоспроможності. Ці стратегії, розроблені із залученням представників від влади, громади та бізнесу місцевими Експертними комітетами під методологічним керівництвом USAID ЛІНК і прийняті відповідними органами місцевого самоврядування або державної влади. Загалом допомогу від USAID ЛІНК (у таких сферах, як стратегічне планування, залучення інвестицій, підготовка ділянок промислового призначення, безпечність продуктів харчування, закупівлі, митні процедури, регуляторна реформа, туризм) отримали 150 міських, районних та обласних органів місцевого самоврядування і державної влади. Понад 12 тис. службовців органів місцевого самоврядування і державної влади, активістів неурядових організацій, бізнесменів пройшли навчання в рамках різноманітних заходів, проведених USAID ЛІНК. Ці заходи включали як формальні навчальні курси, наприклад, навчання близько 400 державних реєстраторів і сотень фахівців із залучення інвестицій, так і велику кількість майстерень, семінарів, конференцій, навчальних поїздок, круглих столів тощо, проведених по всій Україні. У рамках USAID ЛІНК було ініційовано створення, розроблено і

запущено перший в Україні національний інвестиційний портал (<http://investinukraine.com.ua/>). Наразі, наприклад, 147 міст і районів України просувають через портал понад 250 інвестиційних можливостей. Міста і регіони-партнери проекту досягли домовленостей з інвесторами про залучення прямих інвестицій на суму близько 4 млрд. доларів США – як іноземних, так і вітчизняних. Очікується, що завдяки цим інвестиціям, а також посиленню підприємств приватного сектору буде створено близько 40 тис. робочих місць. USAID ЛІНК надав допомогу 85 єдиним дозвільним центрам в удосконаленні їхньої роботи. Результатом допомоги, за даними досліджень, стало суттєве скорочення витрат часу і грошей підприємців на отримання документів дозвільного характеру. За участю експертів USAID ЛІНК розроблено 53 нормативно-правових актів та інституціональних удосконалень, у тому числі таких, що стосуються питань державних закупівель, індустриальних парків, реєстрації речових прав на нерухоме майно. Діяльність проекту у сфері законодавства також стосувалась земельних відносин, митних питань і зовнішньої торгівлі, безпеки продуктів харчування [7].

Якщо, наприклад, розглядати досвід державно-приватного партнерства у Польщі, то треба звернути увагу, що для визначення агрорекреаційної діяльності на селі, традиційно використовується поняття “господарська гостинність”. З метою підтримки селян у Польщі, які бажають розпочати діяльність у сфері сільського туризму та тих, які вже надають такі послуги відпочиваючим на базі своїх господарств не поширюється закон, нормативний текст якого містить вичерпні критерії господарської (підприємницької) діяльності, та визначення понять підприємця та підприємства. При цьому право, що надає можливість вести повноцінне господарювання, але при цьому не бути обтяженим зобов’язаннями, які покладаються законодавством Польщі на решта підприємців вимагає чіткого визначення наступних ключових понять:

- до послуг сільського туризму слід відносити надання господарями відпочиваючим в оренду кімнати (тобто не окремі місця – ліжка), окремі будинки, чи житлові причеми, місця під розбивки наметів; продажу домашніх

страв; а також можуть надаватись інші послуги які пов'язані з перебуванням у даному конкретному господарстві, тобто пов'язаних з господарською діяльністю саме у цьому господарстві;

- селянина, який має право надавати послуги сільському туризму, слід вважати господарем, який займається сільськогосподарською діяльністю самостійно за власний рахунок і є самостійним власником сільського господарства;

- слід також розуміти, що надання послуги у сільському господарстві означає використання з цією метою землі, будівель, та інших засобів цього господарства без зміни їх характеру та порушення їх основної функції – здійснення сільськогосподарського виробництва.

Таким чином, конкретне визначення у законодавстві Польщі понять “агротуристичні послуги”, “селянин (господар)”, “сільське (селянське) господарство” надає можливість чітко відмежувати діяльність у сфері сільського туризму від інших видів туристичних послуг, які надаються у сільській місцевості, але які законодавством віднесені до сфери підприємницької діяльності. Зараз у Польщі існує безліч гостинних господарств і мікротелів у сільській місцевості, для яких сільський туризм виступає основною формою підприємництва [8]. Розвиток сільського та агротуризму в Україні підтримується спеціальними європейськими програмами ТАСІS, Міжнародного фонду „Відродження”, фонду „Євразія”, Європейської федерації сільського зеленого туризму „Єврожітс” та іншими. Так, наприклад регіональним фондом підтримки підприємництва по Івано-Франківській області впроваджується українсько – польський проект «Почни свій бізнес на селі. Позааграрна підприємницька діяльність задля добробуту українських селян (агротуризм)». Проект спрямований на підтримку українського бізнес-середовища у сфері розповсюдження позааграрного підприємництва у сільських районах, а також застосування на українському ґрунті європейських моделей, що стосуються поширення мережі агротуристичного підприємництва. На вирішення цих проблем спрямована і Державна цільова програма розвитку

українського села на період до 2015 року, яка передбачає вжиття заходів для забезпечення розвитку сільських територій шляхом сприяння *диверсифікації підприємницької діяльності в сільській місцевості, розвитку сільського туризму* [9].

За даними досліджень, основними районами агрорекреаційної діяльності в Україні є регіони Причорномор'я та Карпати. Особливо інтенсивно агротуризм розвивається в Карпатському регіоні – Івано-Франківській, Закарпатській і Львівській областях. Збільшується кількість підприємців - власників «гостинних» садиб у Чернівецькій та Волинській областях. Такі садиби з'являються в центральній частині України: Київській, Черкаській, Вінницькій областях, а також в Запорізькій, Кіровоградській, Дніпропетровській, Донецькій, Одеській та інших областях. Загалом, господарі більш 600 садиб із 18 областей України ведуть агрорекреаційну діяльність. За Програмою добровільної категоризації у сфері сільського зеленого туризму «Українська гостинна садиба», категоризацію пройшли 84 садиби з 16 областей [8]. Добровільна категоризація у сфері сільського зеленого туризму «Українська гостинна садиба» має чотири категорії, які позначаються відповідним знаком. Підготовку Програми добровільної категоризації у сфері сільського зеленого туризму «Українська гостинна садиба» та категоризаційних вимог здійснено на підставі Закону України "Про туризм", міждержавних стандартів щодо туристично-екскурсійного обслуговування та аналогічних стандартів країн-членів Європейської федерації сільського та фермерського туризму EUROGITES (Австрії, Ірландії, Німеччини, Польщі, Угорщини, Швеції, Швейцарії, Чехії). Вимоги добровільної категоризації розроблені відповідно до вимог ДСТУ 4268:2003 “Послуги туристичні. Засоби розміщення. Загальні вимоги”. Категоризація засобів розміщення здійснюється у добровільному порядку за заявою власника засобу розміщення до Комісії з категоризації у сфері сільського туризму «Українська гостинна садиба» Спілки сприяння розвитку сільського зеленого туризму в Україні. Отже, саме сільські засоби розміщення, що пройшли категоризацію мають підстави стати базовими

для розбудови територіальної мережі агротуризму в Україні.

Слід зазначити, що згідно плану Мінагрополітики України щодо розвитку сільського зеленого туризму та державно - приватного партнерства на період до 2015 року (наказ № 24 від 18 січня 2013 року) передбачено низка системних заходів, найголовнішими серед яких є:

- Участь у розробці та запровадженні спеціальних регіональних програм з підтримки розвитку сільського зеленого туризму;
- Підготовка фахівців для роботи у сфері сільського зеленого туризму;
- Надання організаційно-методичної допомоги головам сільських рад, суб'єктам сільського зеленого туризму щодо організації діяльності у цій сфері;
- Участь у проведенні презентації продукту сільського зеленого туризму в регіонах серед населення сільської місцевості з метою залучення його до діяльності у цій сфері;
- Залучення фермерських та особистих селянських господарств до надання послуг у сфері сільського зеленого туризму;
- Вивчення практики організації та визначення моделей функціонування сільського зеленого туризму (форми партнерської взаємодії);
- Сприяння у проведенні соціологічних досліджень серед власників особистих селянських господарств, а також вивчення особливостей потенційних споживачів даного туристичного продукту;
- Розробка дорожньої карти щодо функціонування сільського зеленого туризму в Україні.

Таким чином, державно-приватне партнерство в сфері агротуризму може стати однією з найважливіших умов виходу на траєкторію підвищення добробуту українських селян. У цьому контексті основним завданням державної регіональної політики стає не привнесення ресурсів зростання у відсталі регіони ззовні, а створення умов для формування місцевого потенціалу такого зростання. Залучаючи у сферу цієї діяльності природні ресурси, культурні комплекси, селища, особисті домогосподарства, технічні системи та

інші складові рекреаційного потенціалу, людина знаходить або формує, а суспільство розвиває особливі територіальні агрорекреаційні мережі. Розвиток агротуризму відбувається в регіонах України, приваблюючи нові приватні інвестиції та сучасні технології. Ці паростки нового «зеленого» господарювання, звичайно, не замінять індустріальний розвиток туризму, але саме вони формують пріоритети агрорекреаційної діяльності. До агрорекреаційної діяльності може бути задіяні фермерські господарства, їх потенціал в регіонах станом на 01.07. 2014р. складає 39632 одиниць [10]. Формування напрямків та форм державно-приватного партнерства в сфері агрорекреаційної діяльності має підстави стати сучасним трендом регіонального туризму в умовах економічного зростання. Про це свідчить реальний досвід щодо розвитку мереж агротуристичних господарств та малого бізнесу в сільській місцевості Італії, Польщі, Словенії, Румунії.

В той же час, незавершеність процесу ринкових перетворень в рекреаційно-туристичному комплексі та аграрному секторі держави, привертає увагу до проблем інституційного забезпечення державно-приватного партнерства внаслідок: невідповідності сучасним вимогам щодо нормативно-правового забезпечення політики розвитку агротуризму системному об'єкту управління, яким є регіон; не ефективну рентну політику рекреаційного природокористування в регіонах; відсутність пріоритетів в розвитку агротуристичних центрів, агрогастрономічних ферм, агроготелів та туристичних хуторів в регіонах; недосконалий маркетинг територій; відсутність цільових регіональних програм кластеризації аграрного туризму; відсутність наукового супроводу регіональних програм розвитку агрорекреаційного сектору туризму. Бар'єром, що перешкоджає впровадженню державно-приватного партнерства в сфері агрорекреаційної діяльності регіонів України, є відсутність визначення ДПП щодо залучення ресурсів приватного сектору для задоволення громадських потреб, які відповідно до закону фінансуються за рахунок коштів бюджету, а не лише об'єктів державної або комунальної власності. Також необхідні відповідні норми у Бюджетному

кодекси, які регулюватимуть порядок такого залучення. Ці проблеми потребують їх вирішення на державному та регіональному рівнях. Аналіз причин їх виникнення вказує на необхідність формування в країні суспільного середовища, сприятливого для ефективного розв'язання проблем сільських територій програмним методом, через запровадження сучасних підходів до формування та реалізації політики розвитку державно-приватного партнерства на основі залучення та координації діяльності зацікавлених сторін на всіх рівнях управління, організації міжсекторальних діалогів, розробки інтегрованих програм та планів з розвитку економічної діяльності, створення соціальної інфраструктури. Сучасні проблеми глобалізації та інші чинники планетарної життєдіяльності людини вимагають застосування системної методології пізнання і практики, забезпечення цілісності та узгодженості інтеграційних процесів у суспільстві. Можна умовно виокремити два рівні регуляції суспільних процесів, а саме: приватний — праця на рівні умов громадянського суспільства, де, власне кажучи, і відбувається самореалізація індивідуума (підприємництво, вільний обмін результатами діяльності); публічний (державно-правовий), за допомогою якого підтримуються цілісність і гармонійність суспільства, а також взаємовигідна міждержавна кооперація. Важливо не тільки сприяти, а й забезпечувати їх взаємодію в інтересах як суспільства загалом, так і окремої людини.

Висновки

Принципи інституційної трансформації аграрного сектору, сфери рекреації та туризму закладено у Програму економічних реформ. Метою переходу України до сталого розвитку є забезпечення високої якості життя нинішнього і майбутніх поколінь шляхом збалансованого соціально-економічного і екологічного розвитку, відтворення навколишнього природного середовища, раціонального використання природно-ресурсного потенціалу країни. Саме розвиток агрорекреаційної сфери туризму відповідає культурним і світоглядним цінностям українського народу, в історії та традиціях якого завжди було бережливе ставлення до землі, води, рослинного і тваринного

світу, природи загалом. Застосування державно-приватного партнерства як механізму реалізації нової регіональної політики дозволить: залучити нові ресурси для проведення модернізації у регіонах України; знизити навантаження на видаткову частину державного та регіональних бюджетів; залучити до реалізації інвестиційних проектів фінансові ресурси, що до цього перебували «у тіні»; перерозподілити ризики та посилити відповідальність сторін ДПП за реалізацію інвестиційних проектів на місцевому, регіональному рівнях тощо. Сучасна модель аграрної реформи повинна враховувати важливу роль у мобілізації, недозадіяного досі економічного потенціалу аграрного туризму, що, у свою чергу, оптимальним чином буде поєднувати показники макроекономічного зростання з підвищенням доходів безпосередніх сільських домогосподарств, тобто сприятиме «соціалізації» економічного зростання.

Література

1. Особливості застосування державно-приватного партнерства як механізму реалізації нової регіональної політики. Аналітична записка. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/1239/>
2. Українська модель аграрного розвитку та її соціоекономічна переорієнтація. Наук. доп. / [О.М. Бородіна, В.М. Геєць, А.О. Гутаров]; за ред. В.М. Гейця, О.М. Бородіної, І.В. Прокопи; НАН України, Ін-т екон.та прогноз. – К., 2012. – 56с.
3. Николова М. Барієри пред развитие то на селские туризм в България. / М. Николова, М. Линкова // - Списание «Диалог».- 2009. - № 5.- С.14-31.
4. Степанова О. В. Інституційні механізми розвитку державно-приватного партнерства в Україні. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=1227>
5. Держава та регіони: від патерналізму до партнерства. Аналітична доповідь. – К. : НІСД, 2010. – 30 с.
6. Про державно-приватне партнерство : Закон України № 2404 – VI від 1 липня 2010 р. // Відомості Верховної Ради. – 2010. - № 40. – С. 1436. Ст.524.
7. Проект Агентства США з міжнародного розвитку (USAID) “Локальні інвестиції та національна конкурентоспроможність”. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://linc.com.ua/ukr/about_USAID_Linc/project_description/

8. Нездоймінов С. Г. Соціально-економічні передумови формування територіальної мережі агротуризму / С. Г. Нездоймінов, Н. М. Андрєєва // Економічний вісник Донбасу. Науковий журнал. - 2013. - № 3 (33). - С.110 -114.
9. Постанова КМУ від 19 вересня 2007 р. N 1158. Про затвердження Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року із змінами і доповненнями, внесеними постановою Кабінету Міністрів України від 28 грудня 2011 року N1390. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://minagro.gov.ua/apk>
10. Наявність фермерських господарств в Україні станом на 01.07. 2014 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/express.htm>

Надруковано: Соціальна відповідальність влади, бізнесу, громадян: монографія: у 2-х т. / за заг. ред. Г.Г. Півняка; М-во освіти і науки України; Нац. гірн. ун-т. – Д.: НГУ, 2014. – Т. 2. – 408 с.